

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:36
sssjournal.com

pp.2807-2817
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 01/04/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 10/06/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 10.06.2019

HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİNDEN SONRA DEĞİŞEN SOSYAL-SİYASAL ve DEMOGRAFİK YAPI

CHANGED SOCIAL-POLITICAL AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE AFTER HZ. OMAR'S CONQUESTS

Doktora Öğrencisi, Kazhmukan TULEMAGANBETOV

Uludağ üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarih bölümü, Bursa TÜRKİYE

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1516>

Reference : Tulemaganbetov, K. (2019). "Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinden Sonra Değişen Sosyal-Siyasal ve Demografik Yapı", International Social Sciences Studies Journal, 5(36):2807-2817.

ÖZ

HZ. Ömer'in halifelik döneminde (634-644), İslam Devleti'nin sınırları kuzeyde Anadolu topraklarının giriş kapısı olan Cezire, doğuda Horasan, batıda İskenderiye güneyde Yemen'i içine alacak şekilde genişlemiş, bu sınırların içinde birçok millet ve inanıştan halk birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu durum gerek yeni yerleşim birimleri kurularak gerekse daha önceden kurulmuş olan yerleşimler içinde tadilatlar yapılmasını ayrıca, idari, mali, askeri ve sosyal alanda pek çok değişikliklerinde hayata geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. bu makalede Hz. Ömer'in halifeliği döneminde yapılan imar ve bayındırlık faaliyetleri ile askeri, idari, hukuk ve maliye alanlarında yapılan faaliyetler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, İmar, Bayındırlık, Hukuk, Maliye.

ABSTRACT

The Puplic Works in time of Caliph Omar. In this study, we examined the puplic works carried out by Caliph Omar. In the introduction of this study which is composed of an introduction and two parts, we talked about conquest movements and the boundaries of Islamic State in his era. Besides the state organization constituted by Caliph Omar was dealt. In this context, we also spoke of a administrative, financial, military, judicial organizations formed by him. In the first part which is the main one, we examined, under the title of "The Puplic Works in time of Caliph Omar and Foundation of Cities"; cities and their histories that were built in this era. In the second part, we examined, under the title of "Inner and Outer Components Architectural of Cities"; mosques, puplic buildings, military buildings, prisons, boths, waterways, bazaars and guesthouses that were built in this era. And these were divided into subtitles one by one. Besides, we used, when necessary, maps, plans and pictures pertaining to our study and added them to the appendix.

Key Words: Hz. Omar, Reconstruction, Public Works, Law, Finance.

1. GİRİŞ

On yıl süren halifeliği süresinde Hz. Ömer, büyük bir fetih hareketi başlatmıştır. Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarına karşı büyük zaferler elde edilmiş; Suriye, Irak, İran, Filistin ve Mısır gibi bölgeler İslâm Devleti sınırlarına dahil olmuştur. Böylece İslâm Devleti, Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının bu bölgedeki hakimiyetine son vererek bölgedeki en büyük güç haline gelmiştir.

Devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak nüfusta birkaç kat artmış; farklı dil, din ve ırka mensup topluluklar İslâm toplumuna katılmış ve böylece toplum, sosyal ve kültürel açıdan daha

farklı bir yapı kazanmaya başlamıştır. Devletin büyümesi ve gelişmesi ile ortaya çıkan sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap verilebilmesi için yeniden yapılanma gerekli hale gelmiştir. Bu anlamda, Hz. Ömer döneminde, bayındırlık faaliyetlerinden başlayarak, vergi sistemi, hukuk, askerlik, idari faaliyetler, maliye gibi konularda bir takım yeni düzenlemeler yapılmıştır.

2. İMAR VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

Hz. Ömer'in döneminde hem yeni şehirler kurulmuş, hemde var olan yerleşim yerlerinde hizmet veren kamusal alt yapı ve üst yapı için gerekli olan bakım, onarım, genişletme çalışmaları yapılmıştır. İmar ve bayındırlık faaliyetlerinin yerine getirilmesi için özel olarak bir kurum oluşturulmamakla birlikte, bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan bu işlerin ihmal edilmeden yerine getirilmesi için tedbirler alınmış ve çalışmalar yapılmıştır.

2.1. Hz. Ömer Döneminde Kurulan Şehirler

Hz. Peygamber döneminde başlayan fakat onun vefatıyla birlikte yaşanan iç karışıklar nedeni ile bir süre duran İslâm yayılışı, birinci halife Hz. Ebu Bekir döneminde (632-634) tekrar başlamıştır.¹ Fakat Hz. Ebu Bekir'in iki yıllık halifeliği bu fetih hareketinin daha çok hazırlık dönemi olarak görülebilir. 634 yılında Hz. Ömer'in halife seçilmesi ile birlikte tüm hazırlıklar tamamlanarak, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Horasan, Cezire ve Mısır'a yönelinmiş ve bu topraklar iki kadim imparatorluk olan Sâsânî ve Bizans İmparatorlukları ile yapılan savaşların ardından ele geçirilmiştir.²

İslâm ordularının bu coğrafyada kazandığı zaferlerin ardından hızlı bir şehirleşme hareketi başlamış ve yaşam şekli olarak göçebeliği benimsemiş olan Arap kabileleri kitlesel olarak bu verimli topraklara göç etmeye başlamıştır.³ Hz. Ömer döneminde böyle hızlı bir şekilde şehirlerin kurulması ve buralara Arap nüfusun göç ettirilmesinin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel bir çok nedeni vardır. Fethedilen bölgeleri elde tutabilmek, askerî ikmal noktalarının lojistik olarak desteklenmesini sağlamak, devlet gelirlerini artırmak, ticaretin kesintisiz bir şekilde devamının sağlanması gerekliliği bu nedenlerin maddi yönlerini temsil ederken, İslâm'ın tebliğ edilmesi görevi ise asıl önemli nokta olarak ortaya çıkmaktadır.⁴

Müslümanlar tarafından inşa edilen ilk şehirler, fetih hareketleri sırasında kurulmuş olan ordugâhlardan doğmuştur.⁵ Bu şehirler daha sonra, askerî ve siyâsî merkezler haline gelmişlerdir. İslâm tarihinde "*Emsâr*" adı verilen bu şehirler, fethedilen İslâm'ın yayılmasında önem rol oynamıştır. Bu ilk kentler, tercihen çöl kıyılarında, denizden gelebilecek bir Bizans taarruzuna karşı uzak bölgelerde kurulmuştur. Bu konuda yorum yapan Bernard Lewis, bunun taktiksel bir durum olduğunu şöyle izah etmektedir:

"Modern İmparatorlukların denizi kullanmaları ile bu Arap stratejisi arada bir benzerlik görülmektedir. Araplar düşmanlarının asla nüfuz edemedikleri çölü bir haberleşme vasıtası ve tehlike anında sığınak olarak kullanıyorlardı. Onların fethedilen bölgelerde ordugâhlarını çöl hududunda, fakat ekilebilir arazide kurmaları bir tesadüf değildir."⁶

Daha önce söylendiği gibi aslında birer ordugâh yani garnizon bölgesi olan bu şehirler, islâm fetihlerinin daha ilerideki coğrafyalara sıçramasında bir atlama taşı olmaya devam ettiği gibi aynı zamanda civar bölgelerin zirâî mahsüllerinin aktığı birer pazar yeri olmuş buna bağlı olarakta,

¹ M. Salih Arı, *Hz. Ebubekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 147.

² Nadia Maria El Cheikh, *Byzantium Viewed by the Arabs*, Cambridge: Harvard Middle Eastern Monographs 36, 2004, s. 32.

³ Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1981, s. 93-94.

⁴ Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara: TDV Yayınları, 1995, s. 32.

⁵ Can, a.g.e., s. 33.

⁶ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Ağaç Yayınları 2009, s. 63.

eğitim, kültür faaliyetlerinin de birer merkezi olmuşlardır.⁷ Hz. Ömer döneminde inşa edilmiş olan Musul, Kûfe, Hadise, Basra ve Fustat şehirleri aşağıdaki haritada görülmektedir.

2.2 Diğer İmar Faaliyetleri

Gerek yeni kurulan gerekse daha önce var olan şehirlerde sosyal ve ekonomik hayatın canlanması ve insanların refahı için bir takım imar faaliyetleri yapılmıştır. Bu yapıların başında mescidler gelirken, mescidlerin yanında devlet görevlilerinin ikamet etmeleri ve işlerini yürütmeleri için Dârü'l-İmâreler, ziraatın gelişmesi ve su ihtiyaçlarının karşılanması için su kanalları, kamunun kullanımı için pazarlar, yolcuların konaklaması için misafirhaneler de inşa edildiği gözlenmektedir.

3. MESCİDLER

İslâm şehirlerinin temel karakteristiği, şehrin merkezde bulunan mescid etrafında şekillenmesidir. Bu özellik bu günde devam etmektedir. Hz. Ömer döneminde de yeni kurulan ve feth edilen şehirlerde öncelikle mescidler inşa edilmiştir. Fakat bu mescidler zamanın şartları nedeni ile tamamı ile kurumsallaşmış mekanlar değildir.⁸ Hemen tamamı yeri sabit kalmak kaydı ile Hz. Ömer döneminden sonra yeniden yapılmış ve genişletilmiştir. Onun döneminde yapılan mescidlerden en önemlileri Basra, Medâin, Kûfe, Fustât, Lâzkiyye Mescidleridir.

637 senesinde kurulmuş olan Basra'da vali olan Utbe b. Gazvân tarafından kamıştan bir mescid inşa edilmiştir.⁹ 638 senesinde kentte çıkan büyük yangında diğer binalarla birlikte mescidde yanmıştır. Durumdan haberdar edilen Hz. Ömer, Basralıların isteği ve yeni bir yangın tehlikesine karşı şehrin yeniden kerpiç ve tuğla kullanılarak yapılmasına izin vermiştir. Bu imar faaliyeti için de Âsım b. Dülef görevlendirilmiştir. Diğer binalar ile birlikte Mescid de kerpiç ve çamur kullanılarak yeniden inşa edilmiş ve eski haline göre biraz daha genişletilmiştir.¹⁰ Sevâd bölgesinde bulunan Medâin Mescidi, bölgede yapılan ilk mescid olup yapım tarihi 637 yılıdır. mescid Sa'd b. Ebî Vakkâs ve arkadaşları tarafından inşa edilmiştir. Mescid daha sonra Huzeyfe b. El-Yemân tarafından tadil edilerek genişletilmiştir.¹¹ 638 senesinde Basra'da olduğu gibi Kûfe'de de büyük bir yangın meydana gelmiştir. Bunun ardından yangında hasar gören binalar ile

⁷ Fatih Erkoçoğlu, *Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar İmar Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 62.

⁸ Can, a.g.e., s. 61.

⁹ Abdulhalik Bakır, "Basra", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/basra#1> (19.05.2019).

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *el-Amûlî Tarih-i Taberî C. IV*, Çev. M. Faruk Gürünca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007, s. 43-44.

¹¹ Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazûrî, *Fütûhu'l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2013, s. 416.

birlikte mescidinde yenilenmesi gündeme gelmiştir. Bu görev, dönemin Valisi olan Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Ebu'l-Hayyâc'a verilmiştir. Ebu'l-Hayyâc ve beraberindeki heyet tarafından mescidin yeri belirlenmiştir. Mescidin inşa edilme görevi ise Rûzbih b. Büzürümîhr'e tevdi edilmiştir.¹²Fakat Taberî, mescidin, dârü'l-imâre'nin içindeki Beytül mâlin soyulmasından sonra, yerinin değiştirildiğini ve yeni yapılan dârü'l-imârenin yanında inşa edildiğini bildirmektedir.¹³ Fustât Mescidi ise; Amr b. el-Âs tarafından Fustât şehri kurulurken inşa edilmiştir (641-642).¹⁴

Mescidin; kuzey, doğu ve batı cephelerinde ikişer tane olmak üzere, toplam altı kapısı bulunmaktadır. Amr b. el-Âs yaptırdığı bu mescide bir de minber koydurmuştur.¹⁵ Şam bölgesinde bulunan Lâzkiyye'de ise 636 yılında, Ubâde b. es-Sâmit tarafından büyük bir mescid inşa edilmiştir. Bu mescid daha sonra genişletilmiştir.¹⁶

4. DÂRÜ'L-İMÂRELER

"Emirlik sarayı" veya "Hükümet Konağı" anlamına gelen "Dârü'l-imâre", başkentlerde halifenin, taşra merkezlerinde ise valilerin ikâmetgahı olan mekanlardır.¹⁷ Bu kamusal mekanlardan biri olan Basra Dârü'l-İmâresi, mescidin inşa edildiği yerde, Utbe b. Gazvân tarafından mescide ve diğer binalarda olduğu gibi kamıştan inşa edilmiştir. Bu bina, bugün Rahbetü Benî Hâşim diye tanınan meydanda mescidin yanına inşa edilmiş fakat Ebû Musa el-Eş'arî'nin valiliği döneminde çıkan büyük yangından (638) sonra, kerpiç kullanılarak yeniden inşa edilmiştir.¹⁸

Kûfe'de bulunan dârü'l-imâre'nin inşası hakkında kaynaklarda farklı rivayetlere rastlanmaktadır. Bu rivayetlerin en geniş Taberî'ye aittir. Taberî; Kûfe dârü'l-imâresi'ni anlatırken "dârü'l-imâre" yerine "Sa'd'ın Sarayı" tabirini kullanmaktadır.¹⁹ Taberî'ye göre; Kûfe şehri kurulurken öncelikle mescid inşa edilmiş, hemen sonrasında da onunla aynı hizada ve ona 110 metre uzaklıkta dârü'l-imâre inşa edilmiştir (638). Bir süre sonra dârü'l-imârenin içinde bulunan Beytül mâl'in duvarı delinmek sureti ile hazineye ait olan malların bir kısmı çalınmış, bunun üzerine Hz. Ömer'in emri ile Rûzbih b. Büzürümîhr tarafından yanında bulunan mescid ile birlikte yıkılarak Kisraların Hîre şehrinde bırakmış oldukları tuğlalardan aynı yerinde yeniden inşa edilmiştir (638).²⁰ Son olarak Amr b. el-Âs, Fustât şehrini kurarken, ilk önce mescidi ardından Dârü'r Reml adıyla bilinen dârü'l-imâreyi inşa ettirmiştir. Dârü'l-imâre, mescidin yanında mescid ile Kasru's-Şam arada yani mescidin güney-güneybatıda yer almıştır.²¹

5. KANALLAR

Hiz. Ömer'in hilâfeti döneminde yeni kurulan şehirlerin tarımsal faaliyetlerini kolaylaştırmak, içme suyu ve taşıma ihtiyaçlarını gidermek için bir dizi kanal inşa edilmiştir. Bunlardan biri olan Ebû Mûsâ Kanalı Basra halkının ihtiyaçlarının karşılanması için yapılmıştır. Kanalın yapımı İccâne'den başlatılmış ve yaklaşık 18km kazılarak Basra'ya ulaştırılmıştır. Bu kanalın inşasından sonra Übüle Irmağı'nın suyu İccâne mevkiinden Basra'ya akıtılmıştır.²²

Hiz. Ömer döneminde yapımına başlanan bir diğer su kanalı da Enbâr vilayetinde bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs kanalıdır. Kanalın yapımına Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın valiliği döneminde başlanmışsa da sona yaklaşılırken bir taş ocağı ile karşılaşmış, bu taş ocağının kaldırılması için büyük gayretler sarf edilmişse de başarı elde edilememiş ve nihayetinde kazı çalışmaları bu mevkiye durdurulmak

¹² Belâzurî, a.g.e., s. 415.

¹³ Taberî, C. IV, a.g.e., s. 44.

¹⁴ Semavi Eyice, "Amr b. Âs Camii", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Amr-b-as-camii> (19.05.2019).

¹⁵ Erkoçoğlu, a.g.e., s. 81.

¹⁶ İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. II, Thk. Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, s. 45.

¹⁷ Yılmaz Can, "İlk İslâm Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Dârü'l-İmâre İkili Üzerine Bir Değerlendirme", *O.M.Ü.İ.F.D.*, C. 8, S. 8, (1996), s.125.

¹⁸ Taberî, C. IV, a.g.e., s. 43-44; İbnü'l-Esîr, C. II, a.g.e., s. 483-484.

¹⁹ Taberî, C. IV, a.g.e., s. 44.

²⁰ Taberî, C. IV, a.g.e., s. 45.

²¹ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh İbn Abdilhakem, *Fütühu Mısır ve'l-Mağrib*, Port Saïd: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1995, s. 91-92.

²² Belâzurî, a.g.e., s. 514.

zorunda kalmıştır. Daha sonra Kûfe valisi olan Haccâc, bu taş ocağını ortadan kaldırmayı başararak kanalın hafriyatını tamamlamış ve ona Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın adını vermiştir.²³

Fustât şehrinin kurulmasından sonra ortaya çıkan ihtiyaçların giderilmesi için bölgede antik dönemlerden kalmış olan Nil Kanalı tadil edilerek yeniden kullanıma açılmıştır. Bu kanal, Babilon kalesinin hemen kuzeyinde Nil'e bağlandıktan sonra, Aynü's-Şems ve Vadi't-Tümeylât'tan geçip Kızıldeniz kıyısındaki Kulzüm'e ulaşmaktadır. Amr b. el-Âs'ın yeniden faaliyete geçirdiği bu kanala Hz. Ömer'e ithafen "Halîc-i Emîri'l-Mü'minîn" adı verilmiştir.²⁴

6. HAMAMLAR

Mescid ve pazarların yanında halkın buluşma yerlerinden bir diğeri de hamamlar olmuştur. Ortadoğu topraklarına Romalılar sayesinde gelen hamam kültürü bölgenin İslamlaşmasından sonrada devam etmiş ve sonrasında da islâm kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Bölgede ilk inşa edilen hamam, Utbe b. Gazvân tarafından Basra şehri kurulurken "*ed-Dehnâ*" denilen ve şu an da "*Rahbetü Benî Hâşim*" diye bilinen meydanda mescidin yanında, dârü'l-imâre ve dîvânın yanında yapılan "*Emirlik Hamamı*"dır. Kamuya ait bu hamamın yanında, ilk özel hamam ise Abdullah b. Osman b. Ebî'l-Âs es-Sakafî tarafından Huraybe'de işletilen hamamdır. Hz. Ömer döneminde kurulan Kûfe'de de bir dizi hamam kurulmuştur. Bu hamamlardan en büyükleri "*Hammâm-ı A'yen*" ve "*Hammâm-ı Ömer*"dir. Fustât'ta da Amr b. el-Âs, tarafından "*Hammâm-ı Fe'r*" adı ile bilinen hamam yaptırılmıştır.²⁵

7. PAZARLAR

Bilindiği gibi kentlerin oluşmasındaki ana etken buralarda ticaretin yani mal ve hizmet değiş tokuşunun gelişmesidir. Bu açıdan, kırsal çevrede üretilen her türden ürünün alınıp satıldığı yerler olan pazarlar İslâm şehirlerinde de büyük öneme sahip olmuştur. İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber, Medine'de insanların rahat alış-veriş yapabilmeleri için pazar yerleri tespit etmiş, burada kurulan pazarlar için bir takım kurallarda koymuştur. Örneğin, "Nebî Pazarına" gittiğinde bu yerin pazar olamayacağını söylemiş ve daha sonra gittiği bir başka yerin pazar yeri olmaya daha müsait olduğunu söylemiştir.²⁶ Hz. Peygamber'in yerini tespit ettiği bir diğer pazar yeri ise Medine çarşısının bulunduğu yerdir. Burada kurulacak çarşıda satış yapanların, ne sabit bir şekilde buraya yerleşmelerine izin verilmiş ne de onlardan vergi alınmıştır. Bu uygulama, Hz. Ömer döneminde de tatbîk edilmiştir.²⁷

Fetihlerden sonra bir çok şehirde pazarlar kurulmuştur. Örneğin Basra'da, geniş bir meydan olan Mirbed'de, Basra'ya gelen ticaret kervanlarının yükleme-boşaltma işi yaptığı bildirilmektedir. Mirbed'deki bu Pazar alanının bir diğer özelliği de şairlerin ve bilginlerin buluştukları bir kültür merkezi konumunda olmasıdır. Bu açıdan Mirbed Araplar'ın eski Ukâz Panayırı gibi bir işleve sahiptir.²⁸

Kûfe'de Hz. Ömer döneminde kurulan ve "Kunâse" adı ile bilinen Kûfe pazarı, şehir hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu pazar yerinde sabit herhangi bir yapı olmadığından herhangi bir ticaret erbabının da sabit bir yeri olmamıştır. Bu pazarda, mescidlerde olduğu gibi ilk gelenler buldukları yere yerleşmekte ve mallarını sattıktan gitmektedirler. Fustât şehrinde ise merkezde bulunan mescidin doğusundan başlayarak, Nil Nehri'ne kadar olan bölgede pazarlar kurulduğu bilinmekle birlikte en azından Hz. Ömer dönemi için, daha fazla bilgi bulunmamaktadır.²⁹

²³ Philip K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi C.I-II*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989, s. 251.

²⁴ Mevlâna Nu'manî Şiblî, *Asr-ı Saadet, C. I-IV*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1977, s. 374.

²⁵ Belâzurî, a.g.e., s. 509-510.

²⁶ Belâzurî, a.g.e., s. 19.

²⁷ Muhammed Abdülhay El-Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi (et-Terâtibu'l-İdârîyye), C. I-III*, Çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık: İstanbul, 1993, s. 378.

²⁸ Can, "İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı" s. 58.

²⁹ Taberî, C. IV, a.g.e., s. 61.

8. MİSAFİRHANELER

Ticaretin egemen olduğu Arap toplumunda, şehirler arada yapılan yolculuklar çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Yapılan yolculukların, hayvanlar vasıtası ile genelde çölde yapıldığı ve iklim koşullarının ağırlığı da düşünülecek olursa, zorluğu bir kat daha artmaktadır. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında yolcuların sıkıntılarını gidermek için ilk olarak “*Dâru'd-Dakîk*” veya “*Dâru'r-Rakîk*” adı verilen yolcuların konaklaması için yapılan konaklama alanları yaptırılmıştır. Burada özellikle yolda kalanlara veya halifeye dilekçe vermeye gelen yolculara ikram edilmek üzere un, kuru üzüm, hurma gibi gıda maddeleri depolandığı rivayet edilmiştir.³⁰

H. Ömer hicretin 17. yılında umre yapmak için Mekke'ye doğru yola çıkmış ve yolda iken civardaki suların sahipleri ondan Mekke ile Medine aradaki sulak yerlerde bina yapmak için izin istemişlerdir. O sıralarda Mekke ile Medine arada bina bulunmamaktadır. Hz. Ömer de yolcuların sularından ve gölgeliklerinden istifade etmeleri şartı ile bina yapılmasına izin vermiştir.³¹

H. Ömer'in misafirler için yaptığı hizmetlerden birisi de Kûfe şehrine gelecek misafirler için Abdülmelik b. Ümeyr'in, “*Miltat*” denilen konağını tahsis etmesidir. Yine Kûfe şehrinde mescid ve hükümet konağının yakınlarına, içinde yolcuların misafir edileceği bir devlet misafirhanesi de eklenmiştir. Burada kalan yolcuların tüm ihtiyaçları da Beytülmâl'den karşılanmıştır.³²

9. İDARİ SİSTEMDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

İslâm Devleti'nin temelleri, hiç şüphesiz Hz. Peygamber ve ilk halife Hz. Ebû Bekir devirlerinde atılmış ancak devletin kurumsallaşması Hz. Ömer devrinde mümkün olabilmiştir. Devletin sınırları genişledikçe nüfus önceki dönemlere göre üç-dört kat artmış; farklı dil, din ve ırka mensup topluluklar İslâm toplumuna katılmış ve bunların dinî, siyasî ve iktisadî statülerinin tespit edilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Yine Arap Yarımadası sınırlarını aşarak muhtelif ülkelere sefere çıkan, ardından buralara yerleşen Müslümanların siyasî, iktisadî ve medenî hayatlarının yeni şartlara göre yeniden düzenlenmesi gerekiyordu.

Devletin gerek Müslümanlarla alâkalı olsun gerekse gayrimüslimlerle alâkalı olsun, ortaya çıkan farklı problem ve ihtiyaçlarını gören Hz. Ömer, bunların halledilmesi yolunda çeşitli düzenlemelere başvurmak zorunda kalmış ve bu düzenlemeler sayesinde devletin idarî, siyasî, malî, askerî ve hukukî anlamda kurumsallaşmasını sağlamak sûretiyle ya birçok yeni kurumun temellerini atmış ya da hali hazırdaki kurumları daha fonksiyonel bir hale getirmiştir. Bu kurumlar ile ilgili yapılan düzenlemelere çalışmanın devamında değinilmektedir.

9.1. Hukuk Alanındaki Değişiklikler

9.1.1. Yargının Yürütmeden Ayrılması

H. Ömer döneminde idari düzen belirginleşmeye başlamış ve buna bağlı olarak da vali, hâkim, divan kâtibi ve diğer kamu görevlileri arasında görev ve yetki yönünden bir aşama yaşanmaya başlamıştır. Bu nedenle Hz. Ömer döneminde ilk defa müstakil mahkemeler kurulmuş ve bu tüm vilayetlere hâkimler (Kadı) gönderilerek hiçbir baskı ve tesir altında kalmadan yargılama yapma imkanlarına kavuşmuşlardır.³³

9.1.2. Kadı Atamalarının Değişmesi

H. Peygamber zamanında, Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde ve Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk yıllarında valiler görevli buldukları şehirlerde, idarî ve hukukî işleri birlikte yürütüyorlardı. Daha sonra devletin sınırları genişleyip çözülmesi gereken problemlerin çoğalmasıyla valilerin bu

³⁰ Kettânî, C. II, a.g.e., s. 20.

³¹ Celaleddin Ebu'l Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin Ebu Bekir b. Muhammed el- Huzayrî Es-Suyûtî *Halifeler Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, s. 128.

³² Can, “İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı” s. 61.

³³ H. Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Anayasa Bağımsızlığı*, Beyan Yayınları: İstanbul, 1996, s. 82.

iki görevi bir arada yürütmeleri zorlaşmıştır. Hz. Ömer de yargıyı idareden ya da bir başka deyişle yürütmeden ayırmış ve sadece davalara bakmak üzere belli başlı şehirlere kadılar atamıştır.³⁴

Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde kadıların atanması genellikle başkentten yani bizzat devlet başkanı tarafından yapılmaktaydı. Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında ise kadıların tayini hususunda farklı bir yol takip ediliyordu. Hz. Ömer vilayet kadılarının tayini işiyle bizzat kendisi meşgul oluyor, vilayetlere bağlı bölgelerin kadılarının tayin edilmesi için ise valilere yetki veriyordu.³⁵

Hz. Ömer kadı olarak görevlendirilecek kimselerde şu özellikleri arardı:

- Kadı olarak atanacak kimse hiçbir zaman rüşvete tevessül etmemeli, baskılara boyun eğmemeli, mala ya da servete karşı tamahkâr olmamalıdır.
- Yine kadılık görevi verilecek kimse salih yani takva sahibi, erdemli ve faziletli olan kişiler aradan seçilmeli ve kendilerine bolca maaş verilmelidir.
- Eğer mümkünse kadı olarak atanacak kimse asil ve zengin kimseler aradan seçilmelidir. Çünkü zengin olan kimsenin paraya ihtiyacı yoktur ve bundan dolayı başkasının malına göz dikmez. Asil olan kimse de verdiği ya da vereceği kararlardan dolayı korkmaz ve kimseden çekinmez.
- Kadılık yapacak kişi baktığı zaman suçluyu gözünden tanıyabilecek kadar feraset sahibi olmalıdır.³⁶

9.2. Kamu Görevlileri İle İlgili Düzenlemeler

9.2.1. Danışmanlar Kurulu

Hz. Ömer, devlet teşkilatını yeniden oluşturmuş ve büyük fetihlere imza atmıştır. Ancak tüm bu başarıların ardında yatan önemli sebeplerden biri, Hz. Ömer'in devleti ilgilendiren hayati konuların tümünde bir danışmanlar heyetiyle istişare etmesidir. O, insanlara danışmayı severdi. Kendi görüşlerini topluma dayatmazdı. Bazen ısrar eder ama asla ikna etmeden ve fikir birliği sağlamadan fikrini uygulamazdı. Hz. Ömer sahabenin önde gelenlerini kendisine danışman edinmiş, onları başkentte tutarak savaşlara katılmalarına müsaade etmemiş, hatta şehrin dışına çıkmalarına bile hoş bakmamıştır. Bu danışmanlar heyetinin içinde; Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Abbas b. Abdülmuttalip, Abdullah b. Abbas, Muaz b. Cebel ve Zeyd b. Sabit bulunmuştur.³⁷

9.2.3. Devlet Başkanı'nın Seçilmesi

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (a.s.) vefat ederken yerine açık bir şekilde halef bırakmamıştı. Hz. Ömer suikaste uğrayınca ashab, kendisine gelerek birini halife olarak tayin etmesini istediler. O da "Eğer Huzeyfe'nin kölesi Salim hayatta olsaydı onu seçerdim. Ancak şimdi, bu iş için Hz. Peygamber 'in kendilerinden razı olduğu şu kişilerden başkasını bu işe layık görmüyorum." diyerek Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Talha Bin Zübeyr, Hz. Abd b. Avf ve Hz. Sa'd Bin Vakkâs ve kendi oğlunu çağırarak: "Düşündüm, sizleri halkın önderleri ve önde gelenleri olarak gördüm. Bu iş ancak sizinle olur. Aranızdan birini seçin. Ancak oğlum müstesna" dedi. Hz. Peygamber'in bu konuda belirli bir sünnet koymadığını düşünen Hz. Ömer, kendini Hz. Ebu Bekir'in yöntemine de bağlı saymıştır. Ayrıca kendi oğlunu aday göstermemekle de bu işin verasetle olmadığını aksine liyakatle olduğunu göstermiştir.³⁸

9.2.4. Kamu Görevlileri İle İlgili Diğer Konular

³⁴ Abdusselâm b. Muhsin Âli İsa, Dirâse Nakdiye fi'l-Merviyâtî'l-Vâride fi Şahsiyeti Ömer b. el-Hattâb ve Siyâseti'l-İdâriyye, C. I-II, Medine, 2002, s. 764.

³⁵ Kettâni, C. I, a.g.e., s. 223-224.

³⁶ Kettâni, C.I, a.g.e., s. 224.

³⁷ Muhammed Tahir İbn Aşur, *Usûlü'n-nizâmi'l-İçtimâ'î fi'l-İslâm*, Amman 2001, s. 117-155.

³⁸ Vecdi Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, Dergâh Yayınları: İstanbul 1991, s. 171.

Hız. Ömer, toplumu ve yönetimi ilgilendiren önemli bir karar aldığında bunu bir yazı ile tüm ilgililere gönderir, bu yazıda kararı ve gerekçelerini anlatırdı. Mesela komutan Hâlid Bin Velid'i görevden alınca derhal bir yazı ile tüm vilayetlere bu kararının gerekçesini gönderdi. Böylece yapılmış olan idari işlemin yanlış anlamlandırılmasının önüne geçmiş oluyor, aynı zamanda da hakkında idari işlem yapılan kamu görevlilerinin töhmet altında kalmasına imkân verilmemiş oluyordu.³⁹

Hız. Ömer, memurları vazifeye gönderirken, sahip oldukları malları yazdırır, ileride lazım olursa müracaat edilmek üzere saklatırdı. Bu uygulamanın sonucunda bazı memurların mallarında fahiş bir artış olduğu anlaşılmış ve sonradan kazanılmış bu malların bir kısmını hazineye aktarılmıştır. Bu kişilerin içinde Sa'd b. Ebi Vakkâs, İyad b. Ganem gibi önde gelen valiler de bulunmaktadır.⁴⁰

Hız. Ömer, hac mevsiminde vatandaşlar ile kamu yöneticilerinin yüz yüze gelebilmeleri için tüm yüksek dereceli memurların hacca gelmesi zorunlu kılmıştır. Böylece vatandaşlar ile yöneticiler aynı mekânda bir araya gelmiş oluyordu. Burada Hız. Ömer, bir konuşma yaparak insanlara valileri niçin tayin ettiğini, valilerin vazifelerinin neler olduğunu anlatıyor sonra da şikâyeti olanların kendisine müracaat etmelerini istiyordu. Burada yapılan yüzleşmelerde herkes dilediği konuda şikâyetini arz ediyor ve hakkını arayabiliyordu. Burada şikâyetçi de şikâyet edilende dokunulmazlık hakkına sahip değildi.⁴¹

Bu dönemde merkezle taşranın haberleşmesi yazıcılar yoluyla olmaktadır. Hız. Ömer, zaman zaman valilere genelgeler yollar, valiler de ona sorunlarını yazarak nasıl davranmaları gerektiğini sorarlardı. Bu yazışmaları yapan kâtiplerin dil bilgisi, yazım kuralları ve gramere hâkim olmamasının yaratacağı yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için Hız. Ömer tüm kâtiplerin iyi derecede dil bilgisi sahibi olan kişiler arasından temin edilmesi şart koşmuştur.⁴²

9.3. Güvenlik Alanındaki Değişiklikler

9.3.1. Polis Teşkilatının Kurulması

Şurta, emniyetin tesisi düzenin korunması, suçluların yakalanması gibi toplumsal olaylar ile ilgili olan idari bir teşkilattır. Bu teşkilatın memurlarına mesleklerini belirten özel işaretleri kullanmaları şart koşulduğu için "Şurta" denilmektedir.⁴³ Şurta, ilk kurulduğu zaman kadırlara bağlı olarak çalışmaktaydı. Görevi ise kadılar tarafından verilen cezaların infaz edilmesi idi. Daha sonra teşkilat kadılıktan ayrılarak bağımsız çalışmaya başladı ve günümüz polis teşkilatları gibi asıl işi suçluları takip etmek olarak değişti. Halkın durumunu tetkik ve emniyetini tesis için, geceleri nöbet tutulması, görevini ihdas eden Hız. Ömer'dir. Kimi zaman tek başına, kimi zamanda yanına kölesi Eslem'i ya da Abdurrahman b. Avf'ı alarak geceleri Medine sokaklarında dolaşır, halkın huzur ve sükûnunu denetlerdi.⁴⁴

9.3.2. Düzenli Askerlik Uygulaması

İslam devletinin ilk yıllarında savaş dönemlerinde topyekûn cihat anlayışı hâkimdir. Her hangi bir silahlı çatışma olması durumunda halka çağrı yapılır, gücü ve imkânları olan erkekler savaşa katılır, savaşın bitiminde de herkes normal hayatına dönerdi. Hız. Ömer dönemine gelindiğinde ise devletin yeni topraklara sahip olması, iki büyük imparatorluk olan Bizans ve Sasani imparatorlukları ile düşman olmayı gerektirmiştir. Bu nedenle düzenli bir ordu ihtiyacı doğmuştur. Düzenli ordu kurulmasının bir diğer nedeni ise, kazanılan savaşlardan elde edilen yüklü miktarlardaki ganimetin halkın refahını yükseltmesi ve bunun sonucunda da halkın askerlik çağrılarına eskisi kadar cevap vermemesidir.⁴⁵

³⁹ İbnü'l-Esir, C. II, a.g.e., s. 491.

⁴⁰ Suyûtî, a.g.e., s. 141.

⁴¹ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, Beyan Yayıncılık: İstanbul 1998, s. 62.

⁴² Kettâni, C. II, a.g.e., s. 126.

⁴³ Kettâni, C. II, a.g.e., s. 52.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, C. III, a.g.e., s. 62-63.

⁴⁵ Kettâni, C. II, a.g.e., s. 52.

Tüm bu nedenlerden dolayı Hz. Ömer “sürekli askerlik” sistemini devreye sokmuştur. Buna göre askerlik artık bir meslek olarak kabul edilmiş ve bu mesleği kabul edenler askerlikten maaş almaya başlamışlardır. Bunu temin etmek için askerlerin isimlerinin kaydedildiği divanlar (Divanil'l-cen) oluşturulmuştur. Daha sonra genişletilerek tüm idari sistemi kapsayacak olan divanların temeli de bu askeri divanlar ile atılmıştır. Bu şekilde kaydedilen askerlere “müsterzika” deniliyordu. Bunların dışında, sadece savaş zamanı askere alınacak olan gönüllü insanlar da bulundurulmaktaydı. Bunlar genellikle ücret almayan ganimet geliri olan savaş dışında gündelik işlerini yapabilen insanlardır. Müsterzika askerlerin eşleri ve çocuklarına da maaş bağlanmıştır. Ayrıca bu orduda, Müslüman askerlerin yanında gayri Müslüman paralı askerler de bulunmaktaydı.⁴⁶

9.4. Mali Konularda Yapılan Düzenlemeler

9.4.1. Devlet Hazinesi'nin Yeniden Teşkilatlandırılması

Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde, gelirler taksim edilinceye kadar, kimi zaman Hz. Peygamberin evinde, kimi zaman mescidin bir bölümünde toplanırdı. Ancak ne gelirlerin uzun bir zaman bekletilmesi ne de bu zaman zarfında bunların korunabilmesi için özel bir mekân söz konusu değildi. Zira Hz. Peygamber gelen gelirleri bekletmeden dağıtırdı.⁴⁷ Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra, hazinenin konulduğu bölümü açınca tabandaki bir dinardan başka bir şey bulamamıştı.⁴⁸ Ayrıca Hz. Ömer döneminde fetihlerin artmasına paralel olarak, devlet hazinesi de büyümüş ve hazinenin saklanması ve harcamaların koordinasyonu için bir teşkilat kurulması ihtiyacı doğmuştur. Bunun üzerine malların muhafazayı sağlayacak özel bir mekân tahsis edildi. Burası için özel memurlar görevlendirildi. Giriş-çıkışın düzenli olabilmesi için de özel kayıt defterleri konuldu.⁴⁹

İslâm'ın kabulünden önce, Arap yarımadasında başka paralar da tedavülde bulunmakla beraber para birimi olarak dirhem ve dinar biliniyordu. Dinar altın olup, Bizans'tan, dirhem ise gümüş olup İran taraflarından geliyordu. Hz. Peygamber, Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde bu paralar kullanılmaya devam etti. Araplar dinar ve dirhemi alım gücü ile değil ağırlığı ile değerlendiriyordu. Ancak bu dönemde daha ziyade gümüş dirhemler kullanılmaktaydı ve altın dinar arzı azdı. Altın dinar nereden gelirse gelsin tek tipte olup değeri 20 kırat sabitti. (1 kırat=0.21gr) Buna göre 1 altın dinar 4.2 gr. gelmektedir. Piyasada başka ağırlıkta dinar kullanılmadığından Hz. Ömer döneminde dinar konusunda bir değişiklik yapılmadı.⁵⁰

Diğer taraftan gümüş dirhemde durum farklıydı. Hz. Ömer döneminin başlarında üç çeşit (10-12-20 kırat) gümüş dirhem kullanılmaktaydı. Bu durum gerek vergi almada gerekse diğer çeşit ödemelerin yapılmasında karışıklıklara neden oluyordu. Bu kargaşayı önlemek için Hz. Ömer, bir heyet oluşturdu. Bu heyet, tedavülde bulunan üç farklı ağırlıktaki gümüş paranın ağırlıklarının toplanarak ortalamasının alınmasına, (14 kırat) bunun 1 dirhem kabul edilmesine ve bu ağırlıkta yeni bir gümüş para basılmasına karar verdi.⁵¹

İran ve Bizans ile yapılan savaşların kazanılması nedeni ile artan hazine gelirlerinin dağıtılması noktasında yapılan istişarelerden sonra, elde edilen gelirlerin Müslümanlara aylık ve yıllık olarak dağıtılması görüşü benimsenmiştir. Devlet gelirlerinden pay alacak kişilerin kaydedilmesi içinde h. 20 yılında kamu hizmetlerinde “Divan Dairesi” denilen yeni bir birim devreye sokulmuştur.⁵²

9.4.2. Yeni Vergi Düzenlemeleri

Müslümanlar tarafından fethedilen topraklar, ganimet mallardan sayılır. Ganimetler menkul ve gayrimenkul olarak ayrılmaktadır. Hz. Ömer dönemine kadar her iki ganimet türü de elde edildiği

⁴⁶ Belazürî, a.g.e., s. 671.

⁴⁷ Celal Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınları: İstanbul 1984, s. 48.

⁴⁸ Yeniçeri, a.g.e., s. 48.

⁴⁹ Kettâni, C. I, a.g.e., s. 276.

⁵⁰ Celal Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, Şamil Yayınları: İstanbul 1984, s. 241.

⁵¹ Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, s. 242.

⁵² Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 62.

anda hak sahiplerine dağıtılmıştır. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde ise Menkul ganimetlerin dağıtımında aynı yol izlenmeye devam edilmiş Fakat gayri menkullerin dağıtımı yapılmamaya başlanmıştır. Bu gayrimenkullerin askerlere dağıtılması yerine oraları bizzat işleyen sahiplerinin elinde bırakarak haraç vergisi alınması uygun bulunmuştur. Diğer taraftan bu arazilerin asıl mülk sahibi ise devlet olarak kalmıştır. Bu durum devlete sürekli olarak gelir getirmesi bakımından önemli bir adımdır.⁵³

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye hicretinden sonra gerek Müslümanlar için kurmuş olduğu pazarda, gerekse ülke dâhilindeki vilayetler arasında yapılan ticaretlerde alınması öteden beri adet olan gümrük vergilerini kaldırmış ve bunu kendisiyle antlaşma yapan tüm kabilelere şart koşmuştur.⁵⁴ Hz. Ömer döneminde deniz ötesinde yaşayan ve ehl-i harp olan Menbic tüccarları ticaret yapma üzere islâm topraklarına girip, karşılığında öşür (gümrük vergisi) verme konusunda Hz. Ömer'e mektup gönderdiler. o da danışma kurulunu toplayarak konuyu görüşmüş ve bunun kabul edilmesine karar vermiştir. İslam tarihinde Ehl-i harpten ilk defa gümrük vergisi bu şekilde alınmıştır.⁵⁵

Hz. Ömer döneminde ilk olarak sadece Ehl-i harpten gümrük vergisi alınmıştı ve bunun oranı %10, idi. Daha sonra ise çerçeve genişletilmiş ve zımnilerden %5, Müslümanlardan %2,5 olarak belirlenmiştir. Hz. Ömer döneminde zekât vergisinin kapsam ve toplanma usulü hakkında bazı yenilik ve değişiklikler de yapılmıştır. Bunların en önemlisi zekâta tabi malların kapsamının genişletilmesidir. Zekât vergisi alınacak malların içine, atlar ve balıklar da katılmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) ve Hz. Ebu Bekir dönemlerinde ticaret malı olan deriden zekât alınmadığı halde Hz. Ömer bunları da zekâta tabi tutmuştur. Bunların yanında, ticaret için alınıp satılan kölelerin üzerine de yaş farkı gözetilmeden zekât konmuştur.⁵⁶

10. SONUÇ

Hz. Ömer'in Halifelik yaptığı dönem, İslâm Devleti'nin bir dünya gücü olarak tarih sahnesine çıktığı dönemdir. Onun yönetime geldiği 634 yılından itibaren yapılan savaşlar ile Mısır, Suriye, İran, Irak, Azerbaycan ve Horasan bölgelerinde dönemin süper güçleri olan Sâsâni ve Bizans imparatorlukları yenilmiş, bunlardan Sâsâni İmparatorluğu dağılarak tarih sahnesinden silinmiş, Bizans İmparatorluğu ise; en önemli tahıl ve vergi gelirlerini kazandığı Mısır ve Suriye'yi terk ederek Anadolu'ya doğru çekilmek durumunda kalmıştır. Bu ani genişleme sayesinde toprak ve nüfus bakımından bir hayli genişleyen İslam Devleti, aynı zamanda kazanılan ganimetler ve diğer gelirler sayesinde zenginleşmiştir. Bu zenginlik ülke içinde göç hareketlerini beraberinde getirmiş ve yeni fethedilen topraklara doğru göçler yaşanmış, buralardaki topluluklar ile her türden ekonomik ve kültürel ilişkiler oluşmaya başlamıştır.

Fethedilen topraklarda yaşayan ve buralara sonradan göç eden toplulukların refahı, İslam'ın bu coğrafyada hâkim kılınması, sınır güvenliği, ekonomik gereksinimler gibi sebepler ile yeni şehirler kurulmuş, bu şehirlerde alt yapı ve üst yapı faaliyetlerine girilmiş diğer taraftan da pek çok idari, askeri, hukuki ve mali düzenlemeler yapılmıştır.

Sonuç olarak Hz. Ömer dönemi salt askeri hareketler ve fetihler dönemi değil aynı zamanda bir sosyo-ekonomik kalkınma ve refah dönemidir. Hz. Ömer bunun için insan refahını ilgilendiren hemen hemen her türlü konuda çalışmış ve kendisinden sonra gelenlere de yol gösteren, islâm devletleri için model olan kurum ve uygulamalar geliştirmiştir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ Vecdi, *Hilafetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

ÂLÎ İSÂ Abdusselâm b. Muhsin, *Dirâse Nakdiye fi'l-Merviyyâti'l-Vâride fi Şahsiyeti Ömer b. el-Hattâb ve Siyâseti'l-İdâriyye*, C. I-II, Medine, 2002.

⁵³ Mevlâna Nu'manî Şiblî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer C. II*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000, s. 141.

⁵⁴ Belazûrî, a.g.e., s. 26-41.

⁵⁵ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006, s. 20-21.

⁵⁶ Belazûrî, a.g.e., s. 31-32.

- ARI M. Salih, *H. Ebubekir ve Ridde Savaşları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- BÂKİR Abdülhalik, “Basra”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. V.
- BELAZÛRÎ Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, *Fütûhu'l-Büldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 2013.
- CAN Yılmaz, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- CAN, Yılmaz, “İlk İslâm Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi Dârü'l-İmara İkili Üzerine Bir Değerlendirme”, *O.M.Ü.İ.F.D.*, C. 8, S. 8, (1996), s.125.
- EL CHEİKH Nadia Maria, *Byzantium Viewed by the Arabs*, Cambridge: Harvard Middle Eastern Monographs, 2004.
- EL-KETTÂNÎ Muhammed Abdülhay, *H. Peygamberin Yönetimi (et-Terâtibu'l İdârîyye)*, C. I-III, Çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık: İstanbul, 1993.
- ES-SUYUTÎ Celaledin Ebu'l Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin Ebu Bekir b. Muhammed el-Huzayrî, *Halifeler Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- ERKOÇOĞLU Fatih, *Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar İmar Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- ET-TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *el-Âmülî Tarih-i Taberî*, Çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007.
- EYİCE, Semavi “Amr b. Âs Camii”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Amr-b-as-camii> (19.04.2019).
- FAYDA Mustafa, *H. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- FENDOĞLU H. Tahsin, *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Anayasa Bağımsızlığı*, Beyan Yayınları: İstanbul, 1996.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslam'da Devlet İdaresi*, İstanbul: Beyan Yayıncılık, 1998.
- HİTTİ Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi C.I-II*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- İBN ABDİLHAKEM Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillah, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, Port Saîd: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1995.
- İBN AŞUR Muhammed Tahir, *Usûlü'n-nizâmi'l-İçtimâ'î fi'l-İslâm*, Amman 2001.
- İBNÜ'L-ESÎR İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Thk. Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- LEWİS Bernard, *Tarihte Araplar*, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Ağaç Yayınları 2009.
- MANTRAN Robert, *İslâmın Yayılış Tarihi (VII-XI Yüzyıllar)*, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1981.
- ŞİBLÎ, Mevlâna Nu'manî, *Asr-ı Saadet*, C. I-IV, İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- ŞİBLÎ Mevlâna Nu'manî, *Bütün Yönleriyle H. Ömer*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000.
- YENİÇERİ Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınları: İstanbul 1984.
- YENİÇERİ Celal, *İslam İktisadının Esasları*, Şamil Yayınları: İstanbul 1984.